

ATOYI IJODIDA TASHBEHI IZMORNING QO'LLANILISHI

Ismoilova Zilola Burxonovna

Alisher Navoiy nomidagi Toshkent davlat til va adabiyot universiteti

O'zbek tili va adabiyot ta'limi yo'nalishi, 2-bosqich magistranti.

<https://doi.org/10.5281/zenodo.18082339>

Annotatsiya. Ushbu maqolada Atoyi ijodida tashbehi izmorning mohironalik bilan ishlatilishi, bu san'atning Atoyi g'azallari mazmuniga qo'shgan nozik ma'no qochirimplari tahlillar orqali yoritib berilgan. O'z ijodiga badiiy san'atlar bilan yuksak darajada zeb bera olgan va o'quvchilar tuyg'ularini o'ynata olgan Atoyi tashbehi izmorning klassik namunalaridan foydalangan holda she'rlaridagi har bir tasvirda yashirin o'xshatishlar orqali kitobxon qalbida estetik zavq uyg'ota olgan. G'azallar tahlili orqali ijodkorning tabiat va dunyo unsurlaridan foydalangan holda tashbehi izmor san'ati orqali ma'no tagiga qo'shimcha ma'no yuklash mahoratining guvohi bo'lishimiz mumkin.

Kalit so'zlar: tashbehi izmor, mushabbah, mushabbah bih, adot, vajh ush-shabah, kontrastli tashbeh.

So'z san'ati ustasi, inson ko'ngli nozik torlarini o'zining beqiyos she'rlari bilan cherta olgan Atoyi o'z ijodida doimo o'quvchiga yetkazmoqchi bo'lgan ma'no mazmunni to'g'ridan to'g'ri emas tashbeh san'atining turli ko'rinishlarini qo'llash orqali yetkazadi. Tashbeh san'atini qo'llash mobaynida asosiy fikr va g'oya tabiat unsurlari, dunyodagi olloh yaratgan noyob yaratilqlar vositasida yoritib beriladi.

Bu esa insonning tashqi va ichki dunyosini ochib berishda, hayot mazmunini tahlil qilishda ta'sir doirasini shu qadar kengaytiradiki Atoyi she'rlarini o'qigan inson ongida ma'lum haqiqat haqida yaqqol tasvir hosil bo'ladi.

Atoyi g'azallari she'riy san'atlarga boyligi bilan badiiy barkamollik kasb etadi. Shoir ijodida timsolu tashbehlardan xoli, shunchaki tuzilgan bayt yoki misra yo'q hisobi. U o'y fikrlari, tuyg'u - kechinmalarini hamisha biror kutilmagan timsol, favqulodda tashbeh orqali ifodalaydi va yuksak badiiy ta'sirchanlikka erishadi¹. Uning she'riyati, xususan, g'azallari o'ziga xos badiiy go'zallikka, tasviriy vositalarning mohirona qo'llanishiga boydir.

Ayniqsa Atoyi g'azallaridagi tashbehi izmor / muzmar san'ati orqali shoir g'azal mazmuniga mohironalik bilan yashirin mazmunni yuklaydiki, har qanday adabiyot muxlislarini bu kabi o'ziga xoslik har qanday adabiyot muxlislarini jalb qilmasdan qolmaydi.

Quyida tashbehi izmor qanday san'at ekanligi haqida qisqacha ma'lumot berib o'tamiz.

Tashbeh — bu adabiy san'at bo'lib, o'zbek tilida o'xshatish san'ati deb ataladi. U bir narsani boshqa bir narsa yoki hodisaga o'xshatish orqali obraz yaratish vositasi hisoblanadi.

Izmor – yashirish, pinhon saqlash

Tashbehi izmor — bu yashirin o'xshatish unsurlari (xususan, adot) bevosita aytilmaydi, ammo ma'no orqali anglashiladi. Bu xil tashbehda shoirning diqqati boshqa narsaga qaratilgandek tuyuladi, ammo uning asl maqsadi o'xshatish bo'ladi².

Misol:

¹ E. Ochilov. Atoyi, Jondan aziz jonona. - Toshkent "Sharq" nashriyoti, 2011. 9-bet.

² Anvar Hojiahmedov. "Mumtoz badiiyat lug'ati", "Yangi asr avlodi" 2008-yil. 146-bet.

“Yigit arslon qadam bosdi”.

Bu yerda yigit arslonga o‘xshatilmoqda, lekin dek, singari, go‘yo kabi so‘zlar yo‘q.

O‘xshatish yashirin, ammo seziladi: Yigit — mushabbah, arslon — mushabbah bih, adot va vajh ush-shabah yashirin. Bu — tashbehi izmor.

Tashbehi izmor obrazli ifodani kuchaytiradi va badiiylikni oshiradi.

Quyida ular qanday ishlatilgani haqida misollar va izohlar berib o‘tamiz:

1. Tashbeh – bu biror narsa yoki hodisani boshqa narsa yoki hodisaga o‘xshatish orqali tasvir qilishdir. Atoyi o‘z g‘azallarida ko‘pincha sevgilining husni, ko‘zlari, qoshlari, qad-qomati kabi jihatlarni tabiat unsurlari, zeb-ziynat yoki boshqa chiroyli obrazlar bilan o‘xshatadi.

Misol:

Ko‘zing xumoridin men oshufta bo‘ldum ey yor,

Ko‘zlaring xum kabi, ichsam, to‘ymasman har dam.

Bu misrada ko‘zlar xumga (vino saqlanadigan idish) o‘xshatilgan – bu tashbeh. Xum metafora orqali mast qiluvchi kuch sifatida tasvirlanmoqda, bu esa go‘zal ko‘zlarning jozibasini kuchaytiradi.

2. Izmor (Yashirin ma‘no, bilvosita ifoda)

Izmor – bu biror fikrni ochiq aytmasdan, kinoya yoki bilvosita ma‘no orqali yetkazish san‘atidir. Bu ko‘pincha istiora (metafora) yoki kinoya shaklida bo‘ladi.

Misol:

Oy yuzingni ko‘rib oftob parda oldi,

Sen chiqqan chog‘da charog‘on bo‘ldi jahon.

Tahlil: Bu yerda Atoyi oshiqning (yoki ma‘shuqaning) yuzini oyga, hatto oftobdan ham chiroyliroq deb tasvirlaydi. Oftob parda oldi – ya‘ni quyosh ham uyaldi degan ma‘no bor. Bu bevosita aytilmagan ma‘no – izmor orqali ma‘shuqaning go‘zalligi ta‘riflanmoqda.

Tashbehi izmor – bu fors-tojik she‘riyatida keng qo‘llaniladigan badiiy san‘at bo‘lib, tashbeh (o‘xshatish) va izmor (qisqartirish, ixchamlashtirish) so‘zlarining birlashmasidan hosil bo‘lgan. Bu usulda tashbeh (o‘xshatish) ixcham shaklda ifodalanadi, ya‘ni tashbehning bir qismi (odatda vositachi yoki o‘xshatish so‘zi) tushirib qoldiriladi, lekin ma‘no jihatidan tashbeh saqlanadi.

Gar boshi ko‘kka yetar, oy bir xabash quldur sanga,

Har kishi to‘ymas muning, ush yuzida bilgulari³.

Atoyining ushbu g‘azali ma‘noviy tarjimasini quyidagicha:

Agar boshing osmongacha yetsa ham, sening uchun oy – xabash (qora tanli) bir quldur.

Uning (ya‘ni sevgilining) yuzidagi husn belgilaridan hech kim to‘ymaydi.

Tashbehi izmor tahlili: “Oy bir xabash quldur sanga” – bu yerda juda kuchli tashbehi izmor (ya‘ni yashirin o‘xshatish) mavjud.

Oy = xabash quli:

Bu o‘ta g‘ayrioddiy tashbeh. Oy odatda go‘zallik, nur, chiroy belgisi sifatida talqin qilinadi.

Lekin bu yerda shoir uni “xabash quli” deb atagan – bu juda salbiy obraz, chunki o‘rta asrlar adabiyotida xabash quli (ya‘ni qora tanli qul) ko‘pincha past tabaqadagi, ko‘rimsiz, oddiy inson timsoli sifatida qo‘llanilgan. b) Nima uchun oyni quliga tenglashtirdi?

³ Sayfiddin Sayfullloh. “Devoni Shayxzoda Atoyi”. Toshkent O‘zbekiston Respublikasi Fanlar akademiyasi “Fan” nashriyoti, 2008-yil. 16-bet.

Bu yerda tashbeh orqali shoir ma'shuqaning go'zalligini o'lchab bo'lmas darajada yuksak deb ko'rsatmoqda:

“Sen shunchalik go'zalsanki, hattoki odatda go'zallik ramzi bo'lgan oy ham senga nisbatan qora tanli quldek tuyuladi”.

Bu – tazodli tashbeh. Odatda go'zal hisoblangan bir narsa (oy) bu yerda juda pastga tushiriladi, taqqos qilinayotgan narsa esa – ma'shuqa – ilohiy darajada yuksaltiriladi. “Har kishi to'ymas muning, ush yuzida bilgulari”:

Bu misra ham ma'shuqaning go'zalligini davom ettiradi. Uning yuzida shunchalik ko'p “bilgu” (ya'ni husn belgisi, go'zallik alomatlari – xususan, xol, tabassum, nigohlar va h.k.) borki, hech kim unga qarab to'ymaydi. Bu yerda to'ymas so'zi bilan ma'shuqaning go'zalligi nafaqat betakror, balki doimo o'ziga jalb etuvchi, charchatmaydigan, har safar yangidan maftun etuvchi tarzda tasvirlangan. Yakuniy tahlil:

Ushbu baytda Atoyi go'zallik tasvirini kontrastli tashbeh orqali quradi:

Oy singari yuksak narsa pastga tushiriladi (xabash quli darajasiga),

Ma'shuqaning go'zalligi esa ilohiy darajada yuksaltiriladi.

Bu nafaqat tashbeh, balki tazod, izmor, va mubolag'a (bo'rttirish) san'atlarining uyg'unligi bilan yaratilgan go'zal g'azaliy ifodadir.

Ey ko'zi jayron, qaro kirpuklari sayyodlar,

Kofiri zulfing necha qilgay manga bedodlar⁴

Ma'noviy tarjima: Ey jayron (yovvoyi kiyik) ko'zli go'zal, qora kipriklaring xuddi ovchilar (sayyodlar) kabidir,

Sening zulfing (qorong'i sochlaring) kofiri menga nechun bu qadar zolimlik qilmoqda?

Tashbeh va izmor tahlili:

Baytda ikki asosiy **tashbehi izmor** (ya'ni yashirin yoki noan'anaviy o'xshatish) mavjud:

A) “Ko'zi jayron” — ko'zning jayronga o'xshatilishi. Bu yerda ko'z – jayronga o'xshatilmoqda.

Jayron (yovvoyi kiyik) — sharq adabiyotida, ayniqsa lirika va g'azallarda, go'zallik, noyoblik, va shiddatli ta'sirchanlik timsoli sifatida ishlatiladi. Jayronning ko'zlari – katta, ma'sum, jozibali va qochuvchan bo'lib, oshiqni ovlab qo'yadigan, maftun etadigan timsollardan biridir. Bu tashbehda ko'zning go'zalligi, chaqnashi, va maftunkorligi nazarda tutilgan. Ammo bu ochiq emas, balki izmor shaklida berilgan. Ya'ni “Sen – jayronsan” demaydi, balki “ko'zing jayron” deya, go'zalni bevosita emas, ko'zi orqali ta'riflaydi — bu **tashbeh izmor** (yashirin tashbeh)ning nozik namunasi.

B) Kofiri zulf — sochlarning kofir deb ta'riflanishi. Bu – yana bir o'ta kuchli tashbehi izmordir. Zulf (soch) — qora, jingalak, o'ralgan; odatda, oshiqnlarni “dardu hasrat”da qoldiradigan timsol. Bu yerda zulf - kofir, ya'ni dinga ishonmaydigan, zolim, nohaq kishiga o'xshatilmoqda.

Oshiq diniy terminologiyani ishlatib, zulflarning o'ziga zulm qilayotganini aytadi:

C) “Kofiri zulfing necha qilgay manga bedodlar”

⁴ M.Kenjabek. Shayxzoda Atoyi. Toshkent “Akademnashr”, 2020-yil. 26-bet.

Ya'ni: Seniki bo'lgan bu kofir soch menga yana nechun bedodlik, zulm qilmoqda? Bu yerda sochning o'ziga emas, balki u orqali his qilinayotgan mehrsizlik, muhabbatda javobsizlik, dard va ishqiy azob tasvirlanadi.

Yakuniy Xulosa: Bu baytda Atoyi nozik lirizm va chuqur tashbehlar orqali go'zallik va oshiq iztirobini betakror tarzda ifoda etadi. Jayron ko'z, ovchi kiprik, va kofir zulf – bularning har biri orqali oshiqning holati ham estetik, ham dramatik tarzda berilgan.

Har bir tasvirda yashirin o'xshatishlar orqali estetik zavq uyg'otiladi, bu esa **tashbeh izmorning** klassik namunalaridan biridir.

Xulosa qilib aytganda Atoyining barcha g'azallari ma'lum bir she'riy san'at bilan boyitilgan va shulardan eng faol qo'llanilgan badiiy san'at tashbeh hisoblanadi. Tashbehi izmorni qo'llash orqali esa adib o'z ijod namunalarining ma'no mazmuniga yanada chuqurroq mazmun yuklay olgan desak ayni haqiqat bo'lar edi.